

застосовуються для визначення цивільної юрисдикції та підсудності сімейних справ, обумовлені як специфікою юридичної природи останніх, так і особливою процесуальною формою позовного цивільного судочинства. У сукупності ці правила спрямовані на створення сприятливих умов для забезпечення розгляду сімейних справ, а також виконання судового рішення. Про це свідчить, зокрема, закріплена в законодавстві можливість застосування правил умовної підвідомчості, а також альтернативної підсудності під час подання відповідних заяв.

Дослідження цивільної юрисдикції та підсудності сімейних справ у порядку іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження – виходить за межі цієї статті та становить перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Судова юрисдикція як наукова проблема / С.С. Бичкова // *Правова доктрина України* : у 5 т. / [Н.С. Кузнецова, О.Є. Харитонов, Р.А. Майданик та ін.] ; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – Х. : Право, 2013–. – Т. 3 : Доктрина приватного права : [монографія]. – 2013. – С. 728–743.
2. Шадура Д.М. Цивільна юрисдикція : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д.М. Шадура. – Х., 2008. – 222 с.
3. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
4. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / В.І. Тертишніков. – Х. : Ксилон, 2006. – 460 с.
5. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
6. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.Ю. Сакара. – Х., 2005. – 209 с.
7. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.

ЯВОР О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 2
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*)

УДК 347.624.1

ЮРИДИЧНІ АКТИ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті надано загальну характеристику юридичних актів у сімейному праві з точки зору їх ролі в правовому регулюванні як юридичних фактів. Указане питання розглядається з точки зору необхідності знаходження балансу між приватністю як одним із фундаментальних прав людини й загальним благом, на забезпечення якого має бути спрямовано державно-правове регулювання суспільних відносин. Автор розкриває особливості юридичних актів у сімейному праві, встановлює їх основні характеристики.

Ключові слова: *юридичні факти, сімейне право, діяння, дія, бездіяльність, юридичний акт, договір.*

В статті представлена загальна характеристика юридических актів в сімейному праві з точки зору їх ролі в правовому регулюванні в якості юридических фактів. Указаний питання розглядається з точки зору необхідності знаходження балансу між приватністю як одним з фундаментальних прав людини і загальним благом, на забезпечення якого повинно бути направлено державно-правове регулювання суспільних відносин. Автор розкриває особливості юридических актів в сімейному праві, виявляє їх основні характеристики.

Ключевые слова: юридические факты, семейное право, деяния, действия, бездеятельность, юридические акты, договор.

The article presents a general description of the acts as legal facts in family law. This issue is considered in terms of the need to find a balance between privacy as a fundamental human rights and common good as a main direction of the state-legal regulation of social relations. The author reveals the features of the legal acts in family law and identifies their main characteristics.

Key words: legal facts, family law, acts, subject of legal regulation of family law.

Вступ. Юридичні акти традиційно розглядаються як діяння, спрямовані на досягнення певного правового результату. Юридична наука керується тим, що юридичні акти можуть бути спрямовані на виконання зобов'язань або на використання прав. Однак специфіка сімейного права свідчить про те, що основною формою впливу права на сімейні відносини має виступати рекомендація. Адже право не може зобов'язати учасників сімейних відносин поводити себе ідеальним чином, але воно може передбачати певні найбільш бажані варіанти поведінки.

Постановка завдання. Розкриття природи юридических фактів і їх ролі в регулюванні сімейних відносин буде неповним без звернення до питання про особливості юридических актів як юридических фактів у сімейному праві, встановлення їх основних характеристик. Вирішення названих завдань становить мету цієї статті. Її реалізація має відбуватися у світлі тих загальнотеоретичних положень, які вже здобули статус доктринальних, із метою виявлення загальних закономірностей і специфіки дії юридических фактів у сімейному праві порівняно з іншими галузями права. Так, зокрема, необхідним є врахування результатів теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували цивільні та шлюбно-сімейні відносини у вітчизняному та міжнародному приватному праві, а саме: Н.А. Алексєєва, Л.В. Афанасьєвої, М.М. Богуславського, В.І. Борисової, С. М. Братусь, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, І. І. Лукашук, Н. В. Рабінович, З.В. Ромовської, І.В. Спасибо-Фатєєвої, С.Я. Фурси, С.О. Харитоновна, Я.М. Шевченка, В.Л. Яроцького та багатьох інших.

У сімейному праві можна виділити низку юридических актів, які відіграють основоположну роль у регулюванні сімейних відносин, найбільш яскраво відображають їх природу. Загальна характеристика таких юридических фактів, на нашу думку, дозволить виявити певні спільні ознаки, що виявляють специфічну роль юридических актів у сімейно-правовій сфері регулювання. Це такі юридичні акти, як договір у регулюванні сімейних відносин і рішення про поділ спільного майна подружжя.

До числа важливих сімейних договорів, окрім шлюбного договору, відносять такі: 1) договір дружини й чоловіка про те, з ким із них після розірвання шлюбу будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей, так званий «договір про розірвання шлюбу» (ст. 109 Сімейного кодексу України); 2) договір дружини й чоловіка про надання утримання (ст. 78 Сімейного кодексу України); 3) договір дружини й чоловіка про припинення права на утримання замість набуття права власності на нерухомість або одержання одноразової грошової виплати (ст. 89 Сімейного кодексу України);

4) договір матері та батька дитини про сплату аліментів на дитину (ст. 189 Сімейного кодексу України); 5) договір матері та батька дитини про припинення права дитини на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухомість (ст. 190 Сімейного кодексу України); 6) договір дружини та чоловіка про визначення порядку користування нерухомістю (ст. 66 Сімейного кодексу України); 7) договір дружини та чоловіка про поділ (виділ) нерухомого майна (ст. 69 Сімейного кодексу України); 8) договори, що можуть бути укладені жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу [1, с. 105; 2, с. 197] тощо.

Договір у сімейному праві відповідає загальнотеоретичному його розумінню як угоди сторін про встановлення, зміну й припинення прав та обов'язків [3, с. 119; 4]. Він характеризується такими аспектами: а) вільним волевиявленням учасників; б) їх згодою за всіма істотними аспектами договору, в) рівністю сторін; г) наявністю юридичних гарантій свого виконання; г) взаємною відповідальністю сторін за невиконання прийнятих зобов'язань [5, с. 28]. За допомогою договірної конструкції окремі дослідники пропонують розкривати навіть правову природу шлюбу: а) він потребує вільної згоди учасників; б) базується на їх рівності; в) спрямований на виникнення прав й обов'язків подружжя; г) невиконання відповідних обов'язків може тягнути за собою такий негативний наслідок, як розірвання шлюбу. При цьому важливо пам'ятати: договір не повинен погіршувати положення учасників угоди або інших осіб у частині прав і гарантій, передбачених сімейним законодавством [6, с. 185].

Відповідно, можна погодитись із пропонованим у юридичній літературі визначенням сімейно-правового договору як домовленості між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами про виникнення, зміну та припинення майнових, а в окремих випадках особистих немайнових прав та обов'язків, що обумовлені їх сімейно-правовими зв'язками [7, с. 37].

Договір у сімейному праві може виконувати такі функції:

1) конкретизувати норми сімейного права. Так, наприклад, ч. 4 ст. 157 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Мета укладення такого договору – конкретизація порядку виконання покладеного нормами сімейного законодавства обов'язку щодо утримання дитини тим із батьків, хто проживає окремо й гарантованого йому права на особисте спілкування з дитиною;

2) доповнювати регулювання, межі якого окреслені нормами сімейного права, що прямо вказують на врегулювання відносин шляхом досягнення згоди між їх учасниками та її закріплення в договорі. Так, зокрема, Сімейний кодекс України не встановлює загальнообов'язкових норм щодо надання утримання іншому з подружжя (окрім обмеженого числа випадків, коли один із подружжя є непрацездатним або потребує матеріальної допомоги, тобто якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом). Однак при цьому подружжя може скористатися свободою договору й укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається в письмовій формі й нотаріально посвідчується;

3) встановлювати права й обов'язки, відмінні від тих, що передбачені нормами сімейного права, у випадках, коли це прямо допускається. Так, наприклад, ст. 70 Сімейного кодексу України вказує, що, згідно із загальним правилом, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними. Однак окремим договором або в шлюбному договорі подружжя може зафіксувати інший розмір часток майна. Так само загальне правило говорить про те, що якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності. Однак вони можуть відступити від цього загального правила, уклавши відповідний письмовий договір (ст. 74 Сімейного кодексу України). Аналогічну правову природу має договір між батьками про сплату аліментів на дитину: батьки мають право укласти

договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати (ч. 1 ст. 189 Сімейного кодексу України). Проте, якщо вони такого договору не укладають, регулювання відповідних сімейних відносин відбувається за нормами сімейного законодавства. За наявності такого договору суди віддаватимуть йому перевагу перед приписами законодавчих актів (див. п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», ухвала апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 31 жовтня 2012 р. у справі № 0101/2500/2012, ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 лютого 2012 р. у справі № 6-24380ск11);

4) виступати єдиною можливою підставою для виникнення індивідуальних сімейних правовідносин. У всіх наведених вище випадках ті чи інші сімейні правовідносини могли виникнути не тільки за договором, але й за іншими юридичними фактами (наприклад, відносини щодо сплати аліментів можуть виникати не тільки за договором, але й у разі встановлення відповідного обов'язку судом). Проте в окрему групу слід виділити ті відносини, що можуть виникати тільки за договором. Ідеться, зокрема, про відносини патронату: відповідно до ч. 1 ст. 252 Сімейного кодексу України за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття за плату;

5) заповнювати прогалини, залишені законодавцем у регулюванні сімейних відносин. Виявлення прогалин у правовому регулюванні, особливо коли йдеться про приватноправову сферу (а отже, сферу, де в більшості випадків матиме місце не прогалина, а кваліфіковане мовчання законодавця), є завданням надзвичайно складним. Головним критерієм наявності прогалини стає судова практика. Наведемо приклад. Відповідно до ст. 257 Сімейного кодексу України баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми онуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Однак при цьому законодавець не говорить нічого про можливість або неможливість врегулювання вказаного питання на рівні договору між батьками дитини з однієї сторони й бабою та дідом з іншої. Маємо прогалину в правовому регулюванні, яка може бути заповнена за допомогою аналогії закону, зокрема шляхом застосування норми, що передбачає можливість укладення такого договору між батьками дитини.

Також у сімейному праві важливого значення набуває такий різновид юридичних актів, як рішення про поділ спільного майна подружжя як юридичний факт. Майнові відносини, що складаються між подружжям, завжди потребували й потребують особливої уваги. Регулювання цих відносин підпорядковане виконанню одного із завдань сімейного законодавства – побудові сімейних відносин на засадах взаємодопомоги й підтримки та водночас охорони їх приватних інтересів. Відносини подружжя стосовно спільного майна є важливим елементом організації людського суспільства, що мають прояв у постійних спробах їхнього упорядкування та нормування, які сприймаються під впливом правових норм, у будь-якому суспільстві.

Поділ спільного майна здійснюється або добровільно шляхом укладення подружжям відповідного цивільно-правового правочину, у тому числі з нотаріальним посвідченням, або в судовому порядку на вимогу одного з подружжя чи на вимогу інших осіб у зв'язку зі зверненням стягнення на їх майно. Добровільний порядок застосовується, якщо подружжя домовилося щодо визначення часток кожного з них у праві на майно, а також дійшло згоди щодо конкретного поділу майна відповідно до цих часток.

Подружжя має право на поділ майна, що належить йому на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

Відповідно до ч. 2 ст. 69 Сімейного кодексу України договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу всього майна подружжя має бути нотаріально посвідченим. У разі

здійснення поділу за договором останній підпорядковується загальним положенням Цивільного кодексу України про форму правочинів (договорів) (ст. ст. 206–208, 639 Цивільного кодексу України). Якщо об'єктом поділу є нерухоме майно, договір про поділ укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню (абзац другий ч. 2 ст. 69 Сімейного кодексу України, ч. 4 ст. 372 Цивільного кодексу України).

Право власності на нерухоме майно, набуте колишніми учасниками права спільної сумісної власності в роздільну власність, підлягає наступній державній реєстрації.

Відповідно до ст. 68 Сімейного кодексу України розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою відповідно до Цивільного кодексу України. Так, розірвання шлюбу саме по собі автоматично не змінює режиму спільності майна подружжя до поділу його між подружжям. Тому розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою відповідно до ст. ст. 368–372 Цивільного кодексу України. Умови поділу майна подружжя можуть бути передбачені в спеціальному договорі про поділ майна або визначатися в шлюбному договорі подружжя. Відмінність між цими договорами, на думку В.К. Антошкіної, полягає в тому, що предметом договору про поділ є майна, яке вже належить подружжю на праві спільної власності, тоді як умови шлюбного договору можуть стосуватися майна, яке подружжя придбає в майбутньому та яке відсутнє на момент укладення договору [8, с. 76].

Якщо між подружжям виникає спір щодо розміру належних їм часток, порядку або способу поділу спільного майна, то добровільний порядок поділу майна змінюється на судовий. Специфікою спорів щодо поділу спільного майна подружжя є те, що вони, як правило, розглядаються разом із вимогами про розірвання шлюбу, що не суперечить закону, але в цілому поділ спільного майна подружжя може бути здійснено й під час існування шлюбу, а також після розірвання шлюбу.

Як визначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів», вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а за недосягнення згоди – з огляду на дійсну його вартість на час розгляду справи.

Надалі, якщо шлюбним договором змінено передбачений законом режим спільної сумісної власності, то під час розгляду спору про поділ майна подружжя суд виходитиме насамперед з умов такого договору, враховуючи при цьому, що положення шлюбного договору, які ставлять одного з подружжя в надзвичайно не вигідне матеріальне становище, порушують його права та інтереси, на вимогу такої сторони за рішенням суду можуть бути визнані недійсними з підстав, установлених Цивільним кодексом України (див. також розділ 5 «Дефектні юридичні факти в сімейному праві»).

Не підлягає поділу, оскільки не належить до спільної сумісної власності, майно одного з подружжя, набуте ним до шлюбу; набуте за час шлюбу на підставі договору дарування або в порядку спадкування; набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто; речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, що належала особі, а також як відшкодування завданої їй моральної шкоди; страхові суми, одержані за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою власністю кожного з них. Що стосується премії, нагороди, одержаних за особисті заслуги, суд може визнати за другим із подружжя право на їх частку, якщо буде встановлено, що він своїми діями сприяв її одержанню.

У разі, якщо під час розгляду вимоги про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав на свій розсуд

проти волі іншого з подружжя та не в інтересах сім'ї або не на її потреби чи приховав його, таке майно або його вартість враховується під час поділу.

Також якщо за час окремого проживання подружжя після фактичного припинення шлюбних відносин спільне майно його членами не придбавалося, то суд відповідно до ч. 6 ст. 57 Сімейного кодексу України може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте кожним із них за цей період та за вказаних обставин, і провести поділ тільки того майна, що було їхньою спільною власністю до настання таких обставин.

Необхідно зазначити, що до розірвання шлюбу кожен із подружжя може вимагати поділу спільного майна в будь-який час. Позовна давність до таких вимог не застосовується. Це правило, на нашу думку, підвищує можливості судового захисту майнових прав та інтересів подружжя. До вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Проте цей строк відраховується не з моменту розірвання шлюбу, а з моменту, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення її права на спільне використання майна (наприклад, ухвала Верховного Суду України від 20 травня 2009 р. в справі № 6-1921св09).

Неподільні речі судом присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними; речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності, а вартість цих речей враховується під час присудження іншого майна другому з подружжя. Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки в праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених Цивільним кодексом України. При цьому присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. У разі, коли жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу та залишає майно в їх спільній частковій власності.

Висновки. Викладене вище дозволяє нам зробити висновок про те, що юридичні акти не є однорідною групою. Серед юридичних актів слід виділити:

– юридичні акти, які вчиняються самими учасниками сімейних відносин (а отже, є формою безпосередньої реалізації їх прав та обов'язків), – надання нотаріально завіреної довіреності на представництво жінки й (або) чоловіка для подання заяви про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану; відмова від реєстрації шлюбу; укладення подружжям між собою договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя; укладення договору про надання утримання одному з подружжя, у якому визначаються умови, розмір та строки виплати аліментів;

– акти, що походять від третіх осіб (уповноважених державою суб'єктів, що безпосередніми учасниками сімейних відносин не виступають (а отже, має місце правозастосування)) – реєстрація шлюбу; рішення суду про надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцяти років, але не досягла шлюбного віку, за її заявою; рішення суду про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним; рішення суду про визнання шлюбу недійсним тощо.

Список використаних джерел:

1. Некрасова О.В. Розвиток договору як регулятора сімейних відносин / О.В. Некрасова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – Т. 24 (63). – № 2. – С. 104–109.

2. Бориславська М.В. Загальна характеристика договірної регулювання сімейних правовідносин / М.В. Бориславська // Політичні науки. Правознавство. Наукові праці. – 2007. – Т. 69. – Вип. 56. – С. 190–198.

3. Луць В.В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору / В.В. Луць // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 118–128.
4. Луць В.В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку / В.В. Луць // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2009. – № 2. – С. 52–55.
5. Тихомиров Ю.А. Договор как регулятор общественных отношений / Ю.А. Тихомиров // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 27–35.
6. Пунько Т.Н. Договоры в семейном праве / Т.Н. Пунько // Проблемы управления. – 2011. – № 1. – С. 184–188.
7. Некрасова О.В. Свобода договору в сімейному праві України / О.В. Некрасова // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – № 2(6). – С. 36–39.
8. Антошкіна В.К. Договір про поділ майна подружжя, що є об'єктом права спільної сумісної власності / В.К. Антошкіна // Право України. – 2005. – № 8. – С. 76–80.

